

5th International Symposium on Politeness (Piate medzinárodné sympóziom o zdvorilosti) 30. – 2.7. 2010, Bazilej, Švajčiarsko

Milan Ferenčík, Filozofická fakulta PU, mmmo94@unipo.sk

Pravdepodobne najdynamickejší vývin vo svetovej pragmalingvistike v období ostatných troch dekád zaznamenal výskum v oblasti 'teórie zdvorilosti' (*Politeness Theory*), ktorá zastrešuje v súčasnosti už značne diferencované prístupy skúmajúce interpersonálne aspekty používania jazyka a ktorá sa medzitým stala štandardnou súčasťou príručiek a učebníc socio/pragmalingvistiky. Publikovanie troch zakladateľských prác autorov R. Lakoffovej, G. Leecha a predovšetkým P. Brownovej a S. Levinsona začiatkom sedemdesiatych rokov spustilo lavínu empirického výskumu vo svete. V r. 1998 vznikla výskumná skupina *The Linguistic Politeness Research Group*, ktorá pravidelne organizuje stretnutia, konferencie a sympóziá venované javom na priesečníku jazyk, jednotlivec a spoločnosť. Organizátorom tohtoročného sympózia o zdvorilosti bola Katedra anglického jazyka Univerzity v Bazileji a jej organizačným garantom bola renomovaná anglistka Prof. Miriam Locherová, popredná svetová odborníčka v oblasti zdvorilostného výskumu. Ústrednou témou sympózia s podtitulom: *Politeness on- and off-line (Zdvorilosť on- a off-line)* boli zdvorilostné aspekty interakcie v internetovom prostredí (*Computer-mediated communication, CMC*) a jeho zámerom bolo poskytnúť priestor na rozkrytie dynamiky komunikačných procesov v najnovšom komunikačnom médiu.

V priebehu troch dní si takmer 150 registrovaných účastníkov mohlo vypočítať príspevky v 18 tematických sekciách orientovaných nielen výlučne na ústrednú tematickú os konferencie (napr. *From Face to Facebook, Aggression CMC, Email, Face and Identity on- and off-line*), ale aj iné viac (napr. *Workplace, Classroom, Political Discourse, Discourse markers, Face and Identity, Cross-Cultural communication*) či menej (*AAVE/Dozens, Crime/Rome, Tapirape*) skúmané oblasti zdvorilostného výskumu. Traja plenárni rečníci (R.J. Watts, D. Bousfield a M. Haugh) sa zásadným spôsobom podieľajú na formovaní aktuálnej svetovej zdvorilostnej teórie a praxe.

Richard J. Watts, v súčasnosti emeritný profesor na Univezity v Berne, je nesporne kľúčovou osobnosťou 'post-moderného' obdobia vývinu zdvorilostnej teórie. Už v 90-tych rokoch, v časoch najväčšieho rozmachu brown-levinsonovskej línie výskumu (ktorá sa stala synonymom 'moderného' obdobia 'zdvorilostnej teórie') anticipoval jeho nástup. Watts namieta, že zdvorilosť nie je objektívna vlastnosť sociálnej interakcie, ktorej prítomnosť možno vopred vypočítať a na ktorej sa vždy zhodnú používatelia jazyka. Ako alternatívu tomuto prevažujúcemu racionalistickému (pozitivistickému) chápaniu zdvorilosti navrhuje taký prístup, ktorý rešpektuje jej 'diskurzívnu' podstatu, ktorá sa 'vyjednáva' účastníkmi v priebehu interakcie a ktorá je predmetom 'diskurzívneho zápasu' (*discursive struggle*); inými slovami, *zdvorilé* (ale aj *nezdvorilé, prehnane zdvorilé, agresívne, hrubé* atď. správanie) je vecou interpretácie adresáta. Tento prístup sa javí ako prijateľný aj z hľadiska toho, že spoločenská prax dokumentuje situačnú podmienenosť zdvorilosti (porovnaj snahy posudzovať zdvorilostné aspekty interakcie na pozadí noriem prijatých v istých konkrétnych spoločenstvách, tzv. 'komunitách praxe'), jej historicitu (zdvorilostné normy sprevádzajú spoločenský vývin) a argumentativitu (účastníci interakcie sa môžu sporiť na tom, čo je, resp. nie je (ne)zdvorilé). Význam Wattsovej publikácie *Politeness* z r. 2003 je zakladateľský v zmysle budovania novej (postpragmatickej, konštruktivistickej) paradigmy, ktorá z metodologického hľadiska uprednostňuje naturalistické dáta (napr. autentické rozhovory)

so snahou lokalizovať miesta a spôsoby, v ktorých samotní účastníci hodnotia svoje správanie z hľadiska (ne)zdvorilosti. Keďže tento prístup neuznáva apriórnu zdvorilostnú hodnotu lexikogramatických javov a postupov (napr. *please/prosím* nie je vždy a za každých okolností nevyhnutne zdvorilé), nemá sa o čo 'objektívne' oprieť a teda používa metódy kvalitatívnej analýzy. Aktuálny stav vývinu postpragmatického myslenia o zdvorilosti predstavil R. Watts v rozpracovaní svojej koncepcie zdvorilosti ako socio-kognitívneho fenoménu, v ktorom sa naďalej ráta so 'zdvorilosťou' ako 'emergentnou' dimenziou interakcie, pri ktorej sa však jej účastníci orientujú na individuálne kognitívne štruktúry (*mental spaces*). Plenárna prednáška prof. R. Wattsa *Theorising linguistic politeness phenomena* ako popredného odborníka v svojej vednej oblasti umocnená jeho charizmatickou osobnosťou patrila k vrcholom sympózia.

K významným teoretikom postpragmatického smerovania zdvorilostnej teórie patrí aj Michael Haugh (Griffith University, Brisbane, Australia), ktorý sa v svojej plenárnej prednáške *The metapragmatics of im/politeness* zamerá na vážny metodologický problém diskuzívneho prístupu k zdvorilosti, ktorý zakladá teoretizovanie o zdvorilosti nie na analytických ale členských konceptoch, t.j. takých, ktoré používajú samotní účastníci (členovia) komunikačných udalostí na vzájomné vyhodnocovanie správania (ide o (ne)zdvorilosť tzv. 'prvého rádu', *first-order (im)politeness*). Problém je však v tom, že ak sa totiž, v intenciách tohto prístupu k zdvorilosti ako analytici vzdáme inherentnej (ne)zdvorilostnej hodnoty prítomnej v konkrétnych lexikálno-gramatických výrazoch, formuláciách a postupoch, nemáme kde vziať priame dôkazy o tom, že hodnotenia (ne)zdvorilosti sú skutočne hodnoteniami samotných účastníkov, ktoré sami používajú v priebehu interakcie. Haugh navrhuje ako riešenie prijať metapragmatickú perspektívu, t.j. hľadať vo verbálnom správaní účastníkov štruktúry jazyka, ktorými oni manifestujú takéto hodnotenie. V rámci svojej rozpracovávanej koncepcie zdvorilosti ako interakčného 'úspechu' (*interactional achievement*), resp. interakčne-ukotvenej metapragmatickej perspektívy (ne)zdvorilosti, navrhuje sústrediť sa na štyri oblasti: metajazyk (ne)zdvorilosti (t.j. hľadanie 'emických' výrazov používateľov jazyka na konceptualizáciu (ne)zdvorilosti, napr. etnografickým výskumom, analýzou korpusov a pod.), metadiskurzívny komentár (explicitné výrazy hodnotenia správania), spoločenský diskurz o (ne)zdvorilosti (napr. analýza dokumentov, príručiek spoločenského správania, prípadové štúdie v masmédiách a pod.) a metapragmatické výrazy (lexiko-gramatika (ne)zdvorilosti).

Tretí významný aktér modernej zdvorilostnej teórie, Derek Bousfield (University of Central Lancashire, Veľká Británia), sa v svojej plenárnej prednáške *Issues in defining and differentiating „Impoliteness“ and „Rudeness“* zamerá na odlíšenie *impoliteness* a *rudeness*, dvoch konceptov na kontinuu tzv. 'vzťahovej práce' (*relational work*), ktorú účastníci vykonávajú pri 'riešení' interpersonálneho vzťahov. O obsah týchto termínov sa naďalej vedie 'zápas' medzi samotnými teoretikmi: podľa niektorých sú to synonymá, podľa iných sa líšia (ne)prítomnosťou intencionality emitenta, stupňom formálnosti a pod. (treba pripomenúť, že celá odborná terminológia zdvorilostnej teórie používa lexémy anglického jazyka, čo je problémom pri preklade, resp. pri jej transfere pri analýze neanglického materiálu; toto je zároveň výzva pre teoretikov a praktikov z neanglofónnych sociokultúrnych oblastí identifikovať tie lexémy v príslušných jazykoch, ktoré v ich systémoch fungujú na označenie príslušných konceptuálnych priestorov). Bousfield sa ďalej dotkol neuralgického bodu postmodernej zdvorilostnej teórie 'prvého rádu' (*(im)politeness₁*), t.j. či akademické chápanie 'zdvorilosti' skutočne zodpovedá jej laickému chápaniu (postmoderná teória totiž pri definovaní ústredných pojmov proklamatívne hlása 'návrat' k laickému, každodennému chápaniu ich obsahu tak, ako sa ono prejavuje v správaní bežných používateľov jazyka). V tejto súvislosti Bousfield pomenoval jej dva paradoxy: kým jej proponenti ako výskumníci kritizujú 'modelového človeka' (*model person*, kľúčový pojem modernej zdvorilostnej teórie

ktorý, disponujúci racionalitou, dokáže vypočítať, ktorú zdvorilostnú stratégiu je treba použiť na zabránenie spôsobenia škody na adresátovej 'tvári'), ako bežní používatelia jazyka v svojich sociokultúrnych prostrediach majú idealizovanú predstavu o tom, čo je '(ne)zdvorilé/(ne)vhodné/agresívne' a pod. O čo iné tu ide než o istú podobu 'modelového človeka', ktorý dokáže predvídať dôsledky svojho správania a prispôbiť im strategické postupy svojho správania? Ako druhý paradox postmodernej teórie Bousfield označil skutočnosť, že kým jej proponenti uznávajú, že v de saussurovskom duchu význam slov nie je pozitívne definovateľný ale je systémom diferencií, ako používatelia jazyka sami stabilné významy slovám pripisujú, vrátane termínom z oblasti zdvorilostnej teórie. Tu pravdepodobne leží najslabšie miesto postmoderného modelovania zdvorilosti, ktoré možno zhrnúť v otázke: je možné konštruovať vedeckú teóriu s tým, že sa vzdávame jej prediktabilnej sily? Nie je prediktabilita jedným z jej hlavných pilierov? V čom spočíva vedeckosť postmodernej teórie? Nie je napokon 'prvo-rádové' modelovanie zdvorilosti fakticky maskované modelovanie 'druhého rádu'? Nie je napokon permanentný odkaz na chápanie obsahu výrazov samotnými používateľmi jazyka, ktorí sami rátajú s istou stabilitou a apriórnosťou obsahu používaných pojmov, vlastne imputácia 'druho-rádového' modelovania do postmodernej zdvorilostnej teórie? Toto je jeden z aktuálnych problémov, na ktoré je potrebné ďalej hľadať odpoveď.

V sekciách vystúpili ďalší poprední predstavitelia súčasnej teórie zdvorilosti, ako napr. Marina Terkourafi, Robert B. Arundale, Sage Lambert Graham, Miriam Locher, Rosina Márquez-Reiter, Meredith Marra, Jim O'Driscoll, Sukriye Ruhi a viacerí ďalší.

Autor tejto správy predniesol príspevok *Being (im)polite in academia: a discursive politeness approach to students' e-mail requests*, ktorý sa hlási k diskurzívnej zdvorilostnej paradigme tým, že obsah zdvorilostných noriem chápe ako objekt vyjednávania medzi zúčastnenými pri plnení aktuálnych komunikačných úloh (žiadosť o informáciu). To sa premietlo aj do definície 'zdvorilosti' (*politeness*) a súvisiacich termínov (*impoliteness, rudeness, non-politeness, overpoliteness*). Okrem toho autor rozpracoval aktuálny model 'vzťahovej práce' (*relational work*) o aspekt intencionality.

Ukazuje sa, že súčasnú akademickú diskusiu o socio/pragmalingvistickej zdvorilosti charakterizuje koexistencia dvoch zdvorilostných paradigiem: pozitivistickej (racionalistickej) a post-pozitivistickej (konštruktivistickej). Kým prvá paradigma, vychádzajúca zo zakladateľskej práce P. Browovej a S. Levinsona *Politenes, Some Universals in Language Usage* z r. 1987 stavia na 'pozitívnom' vymedzení obsahu pojmu 'zdvorilosť' a trúfa si formulovať univerzalistické pozície (napr. britská socio-kultúra je príkladom kultúry 'negatívnej' zdvorilosti, americká 'pozitívnej'), druhá poukazuje na jeho variabilitu: 'zdvorilosť' je predmetom permanentného vyjednávania ('zápasu') zúčastnených v konkrétnych sociokultúrnych súradniciach, pričom sa zdôrazňuje potreba skúmať to, ako členovia 'komunit praxe' vyjednávajú to, čo sami pokladajú za (ne)zdvorilé. Javí sa však, že táto schizma nie je adekvátnym riešením ich protikladného prístupu k zložitosti a mnohoaspektovosti interpersonálnej komunikácie. Objavujú sa hlasy po 'tretej ceste' (M. Terkourafi) snažiace sa zmieriť v princípe antagonistickej pozície.

Ďalšie stretnutie skupiny *The Linguistic Politeness Research Group* sa plánuje v júli 2011 v Ankare v Turecku.

„Táto publikácia bola vytvorená realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.“